

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
ХАЙРУЛІНА Олега Михайловича
«ІГРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА
В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.01– загальна психологія, історія психології

Дисертаційна праця О.М. Хайруліна присвячена виразно актуальній для сучасного суспільства та діяльності людини проблематиці – виявленню закономірностей ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності, побудові та обґрунтуванню відповідної психологічної теорії, створенню та верифікації її теоретико-прикладної структури.

Представлене на розгляд дисертаційне дослідження є спробою наукового виявлення реалістичних підстав, потенціалів і спроможностей сучасної людини та соціальних систем адаптуватися й продуктивно розвиватися в умовах світу ризику та невизначеності. Як справедливо зазначає дисертант, необхідність дослідження закономірностей саме ігрових аспектів моделювання життєдіяльності людини першочергово пов'язана із атрибутивними та домінуючими факторами епохи постмодерну, особливостями постіндустріального інформаційного суспільства. Особливості сучасного світу пов'язані з домінуванням строкатості соціальних впливів, розмаїттям екзистенційних викликів, мінливістю та невизначеністю відповідних зв'язків і взаємодій. За таких умов суттєво ускладнюється життєздійснення особи, від чого вона з високою вірогідністю ризикує втратити здатність до результативного цілепокладання, стає схильною до редукції власної унікальної ідентичності, дефіциту самоактуалізації і самобутності. Наведені тенденції спроможні ставати підґрунтям і одночасно тригерами для розвитку й усталеності репродуктивного, часто імітаційного стилю життєдіяльності особи, зменшення екзистенційних потенціалів і досягнень людини та суспільства.

Актуальність теми дисертаційного пошуку О.М. Хайруліна є цілковито очевидною, що достатньо ґрунтовно представлено дисертантом у вступній частині кваліфікаційної роботи. Для актуалізації теми дослідження автором

наведено максимально розлогий, строкатий і разом із тим чіткий діапазон аспектів сучасної реальності, що мають єдине онтологічне й феноменологічне джерело – гру та її емпіричні оприявлення як тотального та універсального соціокультурного явища, категорії та одночасно генетичного й інтегрального фактору чисельних історичних подій та явищ сучасного світу. Не викликають заперечень наукова новизна, перспективна сутність та практичне значення дисертації.

Аналіз тексту роботи дає підстави говорити про вмотивований вибір логіки формування гіпотез і завдань, обрання методологічних ресурсів, процесу теоретизування, верифікації основних положень.

Кількість і якість розв'язаних в дисертації питань позитивно характеризує дисертаційну працю О.М. Хайруліна «Ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності» й засвідчує її актуальність та важливість. Об'єктом дослідження виступає ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта. Предметом дослідження обрано психологічні принципи, закономірності та поняттєво-категорійні засоби формування, функціонування та розвитку ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності.

Предмет дослідження у належній мірі відбивається і розкривається в його концепції, де зазначено, що формування, функціонування і розвиток ігрового моделювання життєактивності людини в актуальних умовах прожиття реалізується через психологічні механізми та закономірності формування і розвитку її габітусу. Це відбувається на основі моделювання та реалізації двох фундаментальних та універсальних класів ігроформ: вчинкової екзистенційної гри та ігроїда. Основою генезису і розвитку габітусу особи виступають закономірності циклічно-вчинкової наукової теорії і процеси на діапазоні від тріади сюжетно-рольової гри дитини до канонічної кватерної формули вчинку.

На аргументовану думку дисертанта емпірика ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта, у звичних або й унікальних умовах, відбувається через бінарний комплекс репрезентацій: інтеріоризованих ментальних та екстеріоризованих діяльнісних. При цьому уточнюється, що вибір певного

класу ігрових форм та особливості їх репрезентації залежать від актуальності для суб'єкта одного з двох модусів корисності: егоїстичної або суспільно зумовленої кооперативної. Дисертант показує, що основою в індивідуальному та суспільному планах продуктивної активності особи є опановані нею моделі вчинкової природи, повновагома розвивальна взаємодія ментальних та діяльнісних репрезентацій.

Виразною особливістю дисертаційного дослідження О.М. Хайруліна є застосування в якості методологічного та організаційного засобу побудови програми дослідження та верифікації його результатів методу онтологічного моделювання. Обґрунтування такого вибору дисертантом здійснюється на основі профільних психологічних теорій, актуалізації психологічної сутності полідисциплінарних результатів наукового пізнання, що виходячи із отриманих результатів засвідчує свої потужні перспективи.

Дисертант чітко визначає завдання, які логічно конструюють дисертаційну працю, що втілюється у п'яти послідовних за своїм змістом розділах. Простежимо відповідність поставлених завдань їх виконанню.

Вирішуючи перше завдання щодо обґрунтування актуальних проблем та теоретико-методологічних засад наукового вивчення явищ гри та ігрового моделювання життєдіяльності людини в умовах невизначеності, О.М. Хайрулін аналізує здобутки провідних, у дискурсі ігрових явищ, наукових дисциплін. Відповідний аналіз автор дисертації здійснює на розлогіх та переконливих здобутках філософії, психології, педагогіки, математичної теорії ігор та самостійної парадигми моделювання.

У рамках виконання другого завдання дисертант обґрунтовує й доводить, що невизначеність є загальним зовнішнім системотвірним фактором екзистенції сучасної людини та у загальнонауковому й психологічному сенсі має сутнісні ознаки принципу, а також постає гносеологічним конструктом науки постнекласичного типу раціональності. При цьому суб'єктивно рівень невизначеності чогось відповідає рівню обізнаності, обсягу та якості знання про це. Узагальнюючим, фундаментальним та епістемно початковим теоретичним

уявленям для усіх проявів невизначеності, згідно логіки дисертанта, є поняття ігрової складності, що стадіально проявляється як 1) комбінаторний модус невизначеності, 2) стохастичний (ймовірнісний) модус невизначеності та 3) модус стратегічної або власне ігрової невизначеності. За наведених умов життєдіяльності людини гра, як генетична основа ігрового моделювання буття суб'єкта, розглядається як провідна парадигма нової соціальної реальності, що відбувається як реалізація особливостей постмодерну та постіндустріального інформаційного суспільства.

Задля вирішення третього завдання дисертантом запропоновано та обґрунтовано комплексну теоретичну модель, що описує психологічні механізми формування та функціонування ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта у його повсякденні. Побудова зазначеної моделі відбувається з урахуванням та на основі онтологічного статусу сучасної семантики і наявних імплементацій явищ гри і моделювання в науково-освітньому просторі.

У процесі реалізації четвертого завдання дисертантом встановлено, що змістове уточнення й обґрунтоване доповнення теоретичної моделі новими унікальними компонентами-ресурсами психологічного аналізу, а також відповідна верифікація дозволяє концептуалізувати отримані результати у вигляді цілісної наукової теорії. Уточнено поняттєво-категорійний зміст габітусу, репрезентації, вчинку, диспозиції, ситуації, корисності, рівноваги, рольової моделі, канону й семантичного триплету. Завдяки сучасним теоретичним положенням і розробкам дисертантом запропоновано психологічні концепції гносеологічних конструктів “ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності”, “ігроїд” та “вчинкова екзистенційна гра”. Встановлено функціоналізм ігрового моделювання життєактивності суб'єкта та особливості взаємодії відповідних функцій, що залежить від ступеню когнітивного навантаження, рівня ситуаційних ускладнень та життєвої невизначеності, а у підсумку – від екзистенційної сили певної актуальної моделі дій. Інструментом психологічної верифікації теорії ігрового моделювання

життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності було обрано синтез феноменологічного підходу, функціонального системогенезу і формально-онтологічного підходу (онтологічного моделювання) як універсальних загально-наукових методологічних осередків, кожен з яких має відповідні (передовсім поняттєво-категорійні й структурно-функціональні) ресурси і засоби ефективного наукового пошуку.

Вирішуючи п'яте завдання, О.М. Хайрулін на основі здобутих теоретичних положень і побудов розробив та уточнив психологічні концепції таких гносеологічних конструктів, як ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності, габітус, репрезентації ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта, корисність, рівновага, мовно-мовленнєва гра. На основі наведених концепцій надано психологічну теорію феномену названого моделювання. Об'єднувальними психологічними концептами теорії ігрового моделювання життєдіяльності людини у просторі невизначеності обрано та обґрунтовано габітус і вчинок.

Дисертантом, в рамках виконання шостого завдання, аргументовано розкрито особливості формування, функціонування та розвитку габітусу як універсальної, матричної психодинамічної структури, генеративного принципу і джерела життєдіяльності суб'єкта. Зазначено, що екзистенційні трансформації габітусу одночасно є джерелом та результатом формування, функціонування та розвитку ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності. Такі трансформації, на думку дисертанта, відбуваються на засновках ускладнення структури габітусу і процесів відтворення психологічних закономірностей ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта, що атрибутивно спрямовується на досягнення суспільно вагомого продуктивного результату життєздійснення. Функціонально трансформації габітусу відбуваються як вчинкові явища завдяки комплементарній взаємодії його афективно-мотиваційного та операційно-технічного складників.

Реалізацію сьомого завдання дисертант зосередив на концептуалізації та аргументації універсальної ролі канонічної теорії ігрового моделювання

життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності в історичному, передусім історико-психологічному процесі пізнання. Через запропоновану модель епістемологічної структури наукової концептуалізації даних про об'єкт психологічного дослідження О.М. Хайрулінім пояснено психологічні чинники становлення і розвитку гри як цивілізаційного явища. Зазначену модель, як і теорію ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності, дисертантом розроблено на основі універсальної категорійної матриці сучасної соціогуманітарної теорії А.В. Фурмана.

У рамках виконання восьмого завдання дисертант актуалізує та висвітлює психологічну сутність мовно-мовленнєвої гри як сучасного засобу масової культури, окреслює відповідні механізми репрезентацій цього особливого виду гри в інтерсуб'єктивній взаємодії та сучасному соціокультурному просторі.

Розглянуті в дисертації питання мають виразну перспективу розвитку наукового пошуку у напрямку вивчення психологічних принципів, закономірностей та поняттєво-категорійних засобів формування, функціонування та розвитку ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності, розширенні розуміння явищ гри та моделювання, розробки технологій та процедур розвитку екзистенційної вправності сучасної людини та соціальних систем.

До основних здобутків дисертанта, на мою думку, можна віднести наступне:

1) визначено психологічну сутність і регулятивні механізми, запропоновано і доведено типологію двох фундаментальних та універсальних класів ігроформ: вчинкової екзистенційної гри – ігроформи унікального генезису як програми розвитку і як вчинкової програми життєдіяльності людини та ігроїдів – класу ігор, котрі відбуваються як фінітні та ітеративні форми суб'єктної адаптації і є традиційними й звичними для людини, соціуму і загальної культури ігровими сценаріями;

2) актуалізовано та аргументовано, що онтологічними, системогенетичними атрибутами екзистенційної гри є ознаки канонічно

довершеного вчинку, що складає основу онтогенезу сучасної людини й суспільства;

3) доведено рольові та вчинкові закономірності генезису і розвитку габітусу людини, що відбувається відповідно до закономірностей циклічно-вчинкової наукової парадигми; при цьому психологічна структура габітусу формується і розвивається на діапазоні від тріади сюжетно-рольової гри дитини до канонічного кватеру вчинку;

4) описано психологічний регулятивний механізм і запропоновано типологію репрезентацій ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта, яка включає клас інтеріоризованих ментальних репрезентацій та клас діяльнісних репрезентацій екстеріоризації;

5) запропоновано оригінальний методологічний та організаційний підхід до верифікації результатів психологічного дослідження на основі онтологічного моделювання, математичної теорії ігор та виявлення психологічної сутності полідисциплінарних результатів наукового пізнання емпіричних явищ ігрового моделювання життєдіяльності людини в умовах невизначеності.

Водночас, незважаючи на високий фаховий рівень дисертаційного дослідження О.М. Хайруліна, воно не позбавлене окремих недоліків та упущень, що є підставою для висловлення окремих зауважень, побажань і запитань.

1. Насамперед, викликає запитання, у який спосіб габітус, як психологічна структура, сформована на основі інтеріоризації представлених в оточенні суб'єкта норм, настанов, уявлень і моделей поведінки і яка традиційна розглядається як основа подальшого збереження і відтворення цих норм, настанов, уявлень і поведінкових моделей у певній соціальній групі, надалі може виступати як психологічна основа продукування якісно нових моделей життєдіяльності суб'єкта, реалізованих у вчинковій екзистенційній грі?

2. Не можна повністю погодитись з тим, що умови сучасного світу, пов'язані з його плінністю і невизначеністю, або умови світу VUCA за термінологією дисертанта, постають завдяки наявній дефіцитарності активності

та якості ноєзису, як це зазначається на с. 169 дисертації. Адже саме розвиток раціонального мислення дозволив зняти універсальні інтерпретативні схеми, притаманні міфу і релігії як панівним формам уявлень традиційного суспільства, що зрештою спричинило зростання понятійної і смислової невизначеності сучасного світу. Водночас, цілком можна погодитись з тим, що саме розвиток активності та якості ноєзису (в тому сенсі, як його визначає дисертант) є тим інструментарієм, який дозволить людині опанувати цю невизначеність та відповісти на виклики сьогодення.

3. У тексті дисертації використовується вельми широкий спектр категорій й полідисциплінарних понять сучасної науки, але не завжди подається їх психологічне uzмістовлення чи конкретне сутнісне наповнення. Зокрема, є ризик того, що занадто широке тлумачення поняття гри може призвести до розмивання його сутності і утруднень у подальших дослідженнях цього феномена.

4. Відмічаючи високий фаховий рівень володіння дисертантом українською мовою та якісний науковий стиль викладення матеріалу, водночас слід зазначити, що представлений на розгляд текст не позбавлений граматичних помилок.

Зроблені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертації та не знижують наукового і практичного внеску О.М. Хайруліна у розробку актуальної для загальної психології проблеми ігрового моделювання життєдіяльності людини та соціальних систем.

Докторська дисертація О.М. Хайруліна є самостійним завершеним дослідженням актуальної проблеми, вагомим внеском у загальну психологію, що суттєво доповнює та розширює наукове тлумачення психологічних закономірностей ігрових явищ, зокрема ігрового моделювання як програмної основи життєдіяльності сучасного суб'єкта та значущих чинників, які зумовлюють та забезпечують відповідні процеси. Дисертаційна робота виконана на високому науковому рівні, матеріал викладений чітко та обґрунтовано, основні положення, результати і висновки аргументовані.

Усе вище наведене надає підстави для висновку про те, що дисертація Олега Михайловича Хайруліна «Ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності» відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., які висуваються до докторських дисертацій, а її автор, Хайрулін Олег Михайлович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент:

завідувач відділу методології

психосоціальних і політико-психологічних досліджень

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

доктор психологічних наук,

старший науковий співробітник

В.В. ЖОВТЯНСЬКА